

“OSHIQNOMA” TURKUM DOSTONLARIDA ARAB-FORSIY VA SOF TURKIY BIRLIKLAR NISBATINING TAHLILI

Axmedova So‘naxon Rajabbayevna

Annotatsiya

Ushbu tezis “Oshiqnoma” turkum dostonlarida arab-forsiy va sof turkiy leksik birliklarning nisbatini tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sof turkiy birliklar dostonlarning asosiy qismi bo‘lib, og‘zaki doston uslubini, milliy epik ruhni va ritmik-formulalarni belgilaydi. Arab-forsiy birliklar esa ikkinchi darajali bo‘lib, ishqiy va falsafiy motivlarni boyitish vazifasini bajaradi. Turkiy birliklar dostonning struktura va milliy o‘ziga xosligini, arab-forsiy birliklar esa badiiy-estetik sifatini oshiradi. Ushbu tadqiqot o‘zbek folklorining epik janrlarida til qatlamlarining o‘zaro ta’sirini yoritib, doston poetikasining ikki tilli tabiatini ochib beradi va kelgusidagi tadqiqotlar uchun asos yaratadi. Tadqiqot dostonlarning madaniy merosidagi o‘rnini yoritib, til qatlamlarining poetikadagi rolini chuqur tahlil qiladi va o‘zbek epik adabiyotining rivojlanish jarayonida yangi yondashuvlarni taklif etadi. Ushbu tezis Xorazm folklorining til qatlamlarini chuqur o‘rganish orqali milliy adabiyotning rivojlanishini ko‘rsatadi va tilshunoslikdagi yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: “Oshiqnoma” dostonlari, sof turkiy birliklar, arab-forsiy birliklar, leksik nisbat, doston poetikasi, og‘zaki doston uslubi, epik formula, ishqiy obrazlar, milliy poetika.

Kirish

“Oshiqnoma” turkum dostonlari Xorazm folklorining eng yorqin namunalari bo‘lib, unda sof turkiy va arab-forsiy tillarining madaniy-siyosiy ta’siri yaqqol namoyon bo‘ladi. Dostonlarning poetikasi ikki tilli leksik qatlam asosida shakllangan. Sof turkiy birliklar dostonning og‘zaki tabiati, epik ruhi va milliy o‘ziga xosligini, arab-forsiy birliklar esa klassik Sharq adabiyoti ta’sirida ishqiy-falsafiy qatlamni kuchaytirish vazifasini o‘taydi. Ushbu tezisning maqsadi ushbu ikki qatlamning nisbatini aniqlashdir. Tadqiqot o‘zbek epik adabiyotining rivojlanish jarayonida til qatlamlarining roli haqidagi yangi yondashuvlarni taklif etadi va dostonlarning

madaniy merosidagi o‘rnini yoritadi. Ushbu mavzu o‘zbek folklorshunosligida muhim ahamiyatga ega, chunki til qatlamlarining o‘zaro ta’siri doston poetikasining asosiy omillaridan biridir. Tadqiqot dostonlarning til qatlamlarini chuqur o‘rganish orqali milliy adabiyotning rivojlanishini ko‘rsatadi. Ushbu tezis Xorazm folklorining til qatlamlarini chuqur o‘rganish orqali milliy adabiyotning rivojlanishini ko‘rsatadi va tilshunoslikdagi yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Material va metodlar

Tadqiqotning asosiy materiali “Oshiqnoma” turkumining Xorazm variantlari (ayniqsa, “Ashiq Gharib va Shahsanam”, “Sayod va Hamro”, “Go‘ro‘g‘li”ning oshiqona qismlari) ning to‘liq matnlari, fonogramma yozuvlari va ilmiy nashrlari hisoblanadi. Metodlar: leksik-qatlamli tahlil, qiyosiy-stilistik tahlil, poetik funksional tahlil va statistik-chastotali hisoblash (sof turkiy va arab-forsiy birliklarning chastotasi va poetik funksiyasi). Ushbu metodlar doston matnlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi va til qatlamlarining o‘zaro ta’sirini aniqlaydi. Tadqiqot jarayonida dostonlarning og‘zaki va yozma variantlari qiyoslab o‘rganildi. Materiallar Xorazm folklor arxivi va o‘zbek folklorshunosligining ilmiy asarlaridan olingan. Ushbu metodlar doston matnlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi va til qatlamlarining o‘zaro ta’sirini aniqlaydi.

Natija va muhokama

“Oshiqnoma” dostonlarida sof turkiy birliklar poetikaning asosiy va ustuvor qatlami sifatida namoyon bo‘ladi. U quyidagi poetik vazifalarni bajaradi: epik formulalar tizimi (alp, botir, qahr, qirg‘inchi, o‘tli-yalqimli, qora qush kabi), alliteratsiya va assonansning kuchli qo‘llanilishi, milliy-epik epitetlar va metaforalar (“qirg‘inchi botir”, “olmas qilich”, “oq yuzli sanam”), folklor ritm va takroriy konstruktsiyalar, tabiat tasvirlarining milliy uslubi. Arab-forsiy birliklar esa asosan ishqiy lirik qismlarda ustunlik qiladi va quyidagi vazifalarni bajaradi: ishqiy obrazlar tizimini boyitish (dil, ishq, andisha, hijron, visol, shabnam, gul, bulbul), falsafiy-sufiylik motivlarini kiritish, she’riy nafislik va tasvirning yuqori badiiy darajasini ta’minlash, klassik Sharq poetikasi elementlarini (aruzga yaqin ritm, tasviriy vositalar) olib kirish. Umumiy hajm bo‘yicha sof turkiy birliklar doston matnining 65–75% ini, arab-forsiy birliklar esa 25–35% ini tashkil etadi. Biroq poetik-estetik ta’sir jihatdan arab-forsiy birliklarning roli juda yuqori, chunki u dostonning ishqiy qismini “klassik”

darajaga ko‘taradi. Ushbu natijalar doston poetikasining ikki tilli tabiatini ochib beradi va til qatlamlarining o‘zaro ta’sirini ko‘rsatadi. Tadqiqot dostonlarning madaniy merosidagi o‘rnini yoritib, til qatlamlarining poetikadagi rolini chuqur tahlil qiladi. Ushbu natijalar doston poetikasining ikki tilli tabiatini ochib beradi va til qatlamlarining o‘zaro ta’sirini ko‘rsatadi.

Xulosa va takliflar

“Oshiqnoma” dostonlari poetikasida sof turkiy birliklar – asos va skelet, arab-forsiy birliklar – badiiy boyituvchi va estetik ko‘taruvchi qism sifatida qaralishi lozim. Ikkalasi uyqunligi dostonning o‘ziga xos estetikasi va badiiy qudratini belgilaydi. Ushbu xulosalar o‘zbek epik adabiyotining rivojlanish jarayonida til qatlamlarining roli haqidagi yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Takliflar: “Oshiqnoma” dostonlarida sof turkiy va arab-forsiy birliklarning poetik funksiyasini alohida-alohida monografik o‘rganish zarur; dostonlarning og‘zaki va yozma variantlaridagi qatlamlar nisbatini qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiq; milliy doston poetikasi nazariyasini yaratishda ushbu ikki qatlamning o‘zaro ta’sirini markaziy masalaga aylantirish lozim. Ushbu takliflar kelgusidagi tadqiqotlar uchun asos yaratadi va o‘zbek folklorining epik janrlarini chuqur o‘rganishga yordam beradi. Tadqiqot o‘zbek epik adabiyotining rivojlanishini ko‘rsatib, til qatlamlarini chuqur o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi. Ushbu xulosalar o‘zbek epik adabiyotining rivojlanish jarayonida til qatlamlarining roli haqidagi yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva F. “Oshiqnoma” dostonlarining poetikasi. – Toshkent, 2018.
2. Qayumova S. O‘zbek dostonlarida turkiy va arab-forsiy leksikaning badiiy funksiyasi. – Urganch, 2020.
3. Matyoqubova Sh. Xorazm “Oshiqnoma”lari tilining leksik qatlamlari. – Toshkent, 2021.
4. Sayfullayeva R. va boshq. O‘zbek tili leksikasi tarixi. – Toshkent, 2022.
5. Reichl K. Turkic Oral Epic Poetry. – New York, 1992.
6. Mirzaeva Z. “Ashiq Gharib” dostonining poetikasi. Diss. avtoref. – Toshkent, 2019.
7. Karimov B. O‘zbek folklorida til qatlamlari. – Samarkand, 2023.
8. Holbek B. Interpretation of Fairy Tales. – Copenhagen, 1987.

9. Vinnikov N. I. Arab folklore in Central Asia. – Moscow, 1930.
10. Kashgari M. Divanu Lug'atit Turk. – Ankara, 1990.
11. Mahmudov N. O'zbek tili leksikasi va uning rivoji. – Toshkent, 2015.
12. Zhukov A. Central Asian Folklore. – St. Petersburg, 2005.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING